



УДК 39(=161.2)[643:747](477.83/.87)

Василь СИВАК

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ІНТЕР'ЄРУ НАРОДНОГО ЖИТЛА
УКРАЇНЦІВ КАРПАТ
КІНЦЯ ХІХ —
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.
(СПІЛЬНІ РИСИ,
ЛОКАЛЬНА СПЕЦИФІКА,
ДИНАМІКА РОЗВИТКУ)**

З'ясовується історичний розвиток облаштування інтер'єру народного житла Українських Карпат. Аргументовано доведено вплив різних типів обігрівальних пристроїв на еволюцію предметів облаштування житлової частини помешкання. Проаналізовані спільні риси і локальна специфіка облаштування курного, напівкурного та опалюваного «почистому» житла у бойків, гуцулів та лемків. Простежена динаміка змін в облаштуванні інтер'єру народного житла, та у зв'язку з цим його умеблювання новими різновидами меблів, збільшення їх кількості та асортименту.

Ключові слова: народне житло, інтер'єр, облаштування, меблі, Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Українські Карпати.

© В. СИВАК, 2017

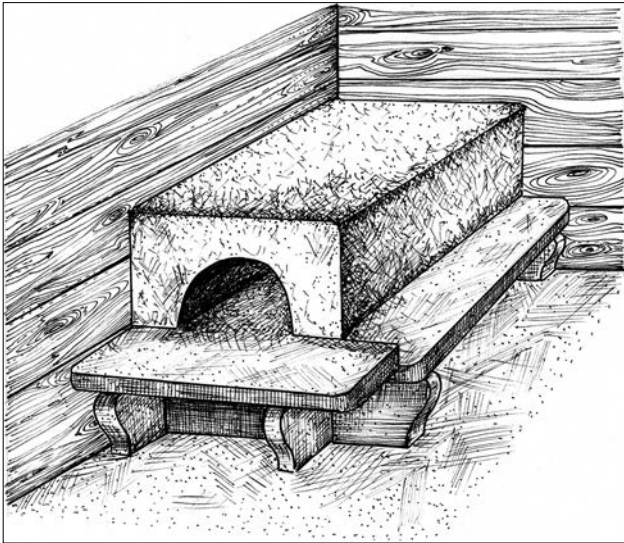
Вивчення традиційно-побутової культури етносу — одне із важливих завдань сучасної етнографічної науки [11, с. 125]. Внутрішня організація інтер'єру народного житла українців Карпат (бойків, гуцулів, лемків), як і населення інших місцевостей України, формувалася протягом століть і відзначалася локальними особливостями, які зумовили природно-географічне середовище, етнокультурні контакти, соціально-економічні відносини, релігійне життя тощо.

Однією з найстійкіших ознак традиційного народного житла українців, інших слов'ян, етнологи вважають систему опалення, тобто використання варистої печі як основного опалювального пристрою. «Вона визначається двома основними показниками: розташуванням діагоналі піч-покуть та напрямком, у якому повернуті челюсті печі» [10, с. 212—224; 35, с. 212].

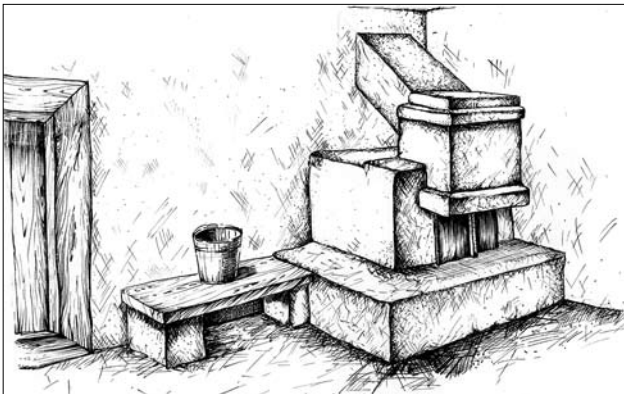
Важливою складовою внутрішнього облаштування селянської оселі українців-горян кін. ХІХ — поч. ХХ ст. є хатня піч («піч», «п'єц», «печ», «п'їч», «печка», «п'єчка», «п'їчка») [7, арк. 7; 36, с. 270]. Слушно зауважив Р. Сілецький: «Однією з важливих типологічних рис традиційного українського житлобудівництва є використання варистої печі як основного опалювального пристрою» [53, с. 125].

Хатня піч — один з найдавніших пристроїв традиційної системи опалення. Основні її функції — випікання хліба, приготування гарячих страв та обігрівання помешкання, допоміжні функції — відпочинок на її черені, сушіння дров, зерна, одягу, лікарських трав, освітлення помешкання у темну пору року [1, арк. 16; 8, арк. 15, 34; 46, с. 129].

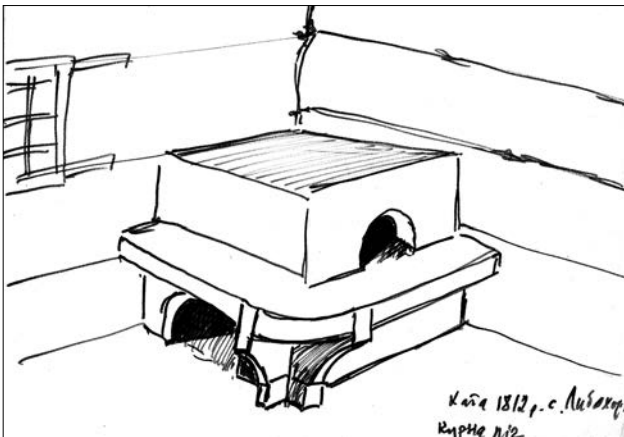
На території Бойківщини і Гуцульщини челюсті печі завжди повернуті до чільної стіни хати, що є характерним для всіх регіонів України. Покуть, відповідно, знаходиться в діагонально протилежному кутку (між чільною і причілковою стінами [48, с. 457; 22, с. 112]. Згідно з класифікацією Є. Бломквіст, таке планування житла об'єднує в собі західноросійський, білоруський і український типи внутрішньої організації. Останній домінує на всій території України від Сіверського Дінця до західних схилів Карпат [10, с. 224]. Поширення цього типу планування житла, за відомостями П. Раппопорта, сягає Х ст. — коли піч почали розташовувати у передньому куті хати поряд із входом, а челюсті повертати до дверей [41, с. 139]. У ХІІ—ХІІІ ст. він став домінуючим, замінивши розміщення печі біля задньої сті-



Курна піч, с. Чорне — Північна Лемківщина (за Є. Чайковським). Рисунок В. Сивака



Піч, с. Зарічево (Перечинський р-н Закарпатська обл.). Рисунок В. Сивака



Курна піч в хаті 1812 р., с. Либихора (Турківський р-н Львівська обл.). Рисунок Т. Кіщук

ни від входу із повернутими до дверей челюстями [41, с. 137, 140].

У Закарпатській частині Лемківщини челюсті варистої печі розташовували переважно до щитової

стіни хати, а на лемківсько-бойківському пограниччі — і до фронтальної [5, арк. 58; 6, арк. 17, 29, 62]. Це саме було характерним для Північної та Південної Лемківщини [55, с. 210—211]. Інколи ця орієнтація челюстей печі побутувала у західній Бойківщині, зокрема М. Зубрицький зафіксував її у с. Мшанець (Старосамбірського р-ну Львівської обл.) [20, с. 12].

Найбільш примітивною й архаїчною за походженням була піч-кам'янка, відома за даними археології вже у ранньослов'янський період (V—VII ст.) [33, с. 402—403; 41, с. 154; 52, с. 240—242]. Автор дисертації її не зафіксував на досліджуваній території. Відомий львівський етнолог Р. Радович згадує про неї у своїй монографії: «У «хатах-зимівках» інколи печі не було, а була «ватра, обкладена каменем» (с. Тур'є Старосамбірського р-ну) [34, с. 188]. Таку піч викладали із кусків каменю посеред житла на долівці або монтували на підвищеній площадці. Вона мала круглу або овальну форми.

Наприкінці XIX — на поч. XX ст. на території Українських Карпат печі у житлах були різні: а) без комину, дим вільно розходився по приміщенню («курна піч», «курний п'єц»); б) дим відводився в сіни чи на горище через спеціально примурований пристрій (напівкурна піч); в) піч з вимурованим на горищі комином, у зв'язку з чим дим відводився поза межі даху.

Залежно від системи опалення, етнологи означають житла трояко: курне, напівкурне, «чиста» хата чи «біла хата» [25, с. 121; 36, с. 270; 45, с. 278]. Курні хати лемки називають дwoяко: «димнянка», «курна хижа» [6, арк. 63; 55, с. 211], бойки — по-різному «курная хата», «димна хата», «курніца», «курнік» [1, арк. 13, 34; 5, арк. 3, 23, 45, 53; 35, с. 218].

Під час спорудження курну піч розташовували у житловому помешканні зліва або справа від вхідних дверей. Вона займала переважно 1/3—1/4 частини житлової площі хати [1, арк. 2, 7, 9, 16, 68; 46, с. 125]. «Місце печі, обумовлене віковими традиціями, пов'язане з практикою побутового укладу і побутового обладнання. В кухонному куті найзручніше було виконувати господарську роботу, звідси був прямий і найкоротший шлях в сіни і комору по воду і дрова, дим від печі найкоротшим шляхом виходив у двері» — зазначила Т. Кіщук [22, с. 113]. Курна

піч була довільною за розмірами: завдовжки 100—120 см, завширшки 150—190 см, заввишки до припічка 100—120 см [22, с. 113; 55, с. 211].

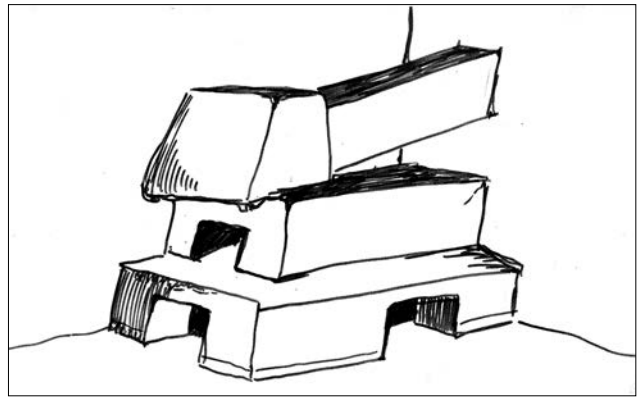
На досліджуваній території побутували два варіанти спорудження курної печі. Згідно з першим варіантом глинобитну основу печі зводили на земляній долівці (Бойківщина, Лемківщина), за іншим варіантом основу печі споруджували з глини на вистеленій коленими брусами або дошками платформі, які утримувалися на двох масивних брусах. Кінці останніх на певній висоті від землі фіксувалися у зрубі сінешньої та тильної стін, а кут з'єднання брусів підпирали каменем чи відрізком дерева, вкопаного в землю (Бойківщина, Гуцульщина) [7, арк. 18, 42; 21, с. 175]. Для порівняння: на Поліссі курну піч споруджували на вистеленій платформі поверх двох масивних брусів, кінці яких фіксували у зрубі сінешньої та причілкової стін¹.

Для утворення порожнини топки курної печі на вибиту з глини прямокутну чи квадратну площадку клали, в одному випадку, відрізок грубого стовбура дерева, розколеного навпіл («кімак» [7, арк. 11, 18, 36; 26, с. 112; 58, с. 51], «клебух» [7, арк. 52]), який обкладали глиною, а по закінченню роботи його підпалювали².

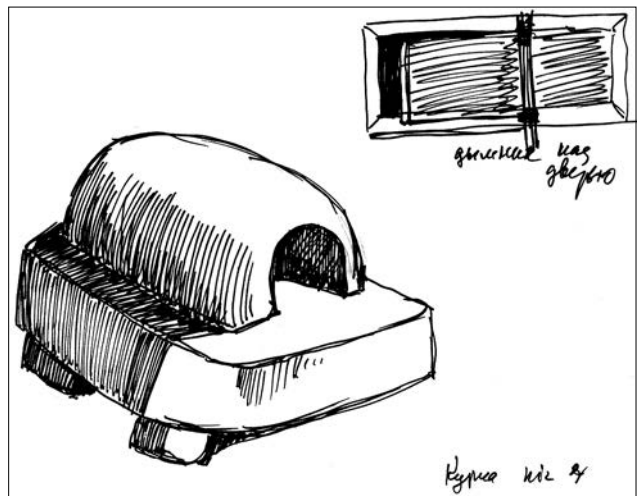
Отвір до середини топки курної печі повсюдно називали «челюстями». Водночас побутували й локальні назви: «челюсти», «челісти», «челюсник» [7, арк. 23; 8, арк. 37]. Челюсті курної печі закривали

¹ Простір, утворений під курною піччю, — «підпіччя» (Бойківщина) [7, арк. 18]; «куча», «кучка», «підпічок», «підпіччя», «подпечок», «подпіч», «подпіччя», «подпічче», «пудпіч», «пудпічок», «підприпіч», «пудплеча», «гопічок», «льох», «хатка», «подгреб» (Полісся) [8, арк. 37; 36, с. 275] в обох випадках використовували для господарських потреб, утримування свійської птиці під час сильних морозів взимку. Локально таку піч поліщуки ще називали «на подку, або на бровнах, або на штандарях» [51, с. 145]. На Лемківщині глинобитні опічки поширились лише з кін. XIX ст. [55, с. 213] Варто зазначити, що підпіччя припідняте над долівкою, яке фіксувалося на дерев'яних колодах характерне для давньоруського будівництва з XII—XIII ст. [41, с. 154].

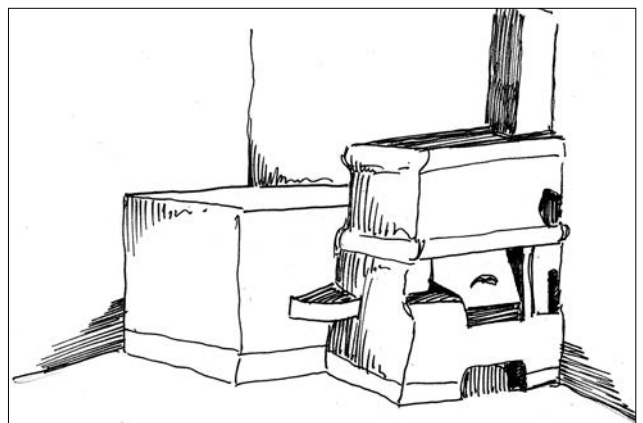
² Подібно на Поліссі — овальну опалубку на зігнутих у каблук прутах, половинка ободів старих коліс, масивних дерев'яних півкрузах («кобилах») [51, с. 147]; мішок з піском (висипали після висихання глини) [8, арк. 67], подекуди — півкрузлі дерев'яні чи залізні ободи старих коліс, на які настеляли тонкі бруски або дошки (вбивали після висихання глини) [8, арк. 30; 14, с. 304—305] тощо.



Напівкурна піч у хаті 1929 р., с. Зарічево (Перечинський р-н Закарпатська обл.). Рисунок Т. Кіщук

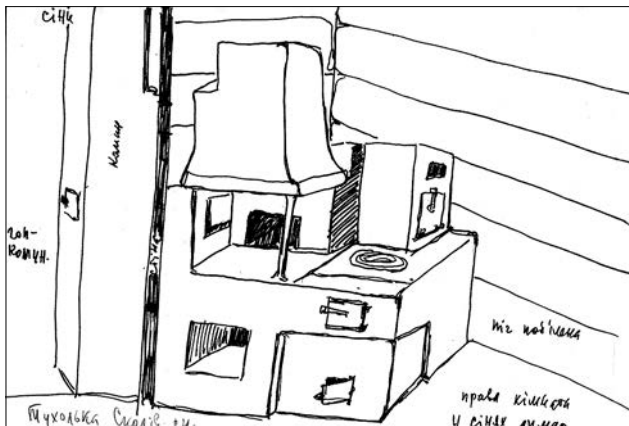


Курна піч, димник над дверима, с. Либохора (Турківський р-н Львівська обл.). Рисунок Т. Кіщук

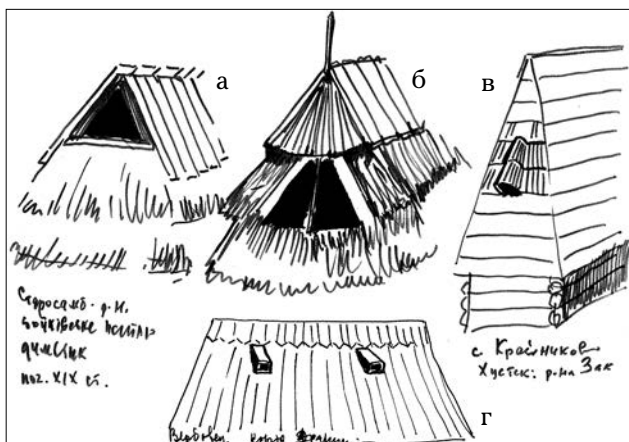


Піч у хаті поч. XIX ст., с. Крайниково (Хустський р-н Закарпатська обл.). Рисунок Т. Кіщук

металевою (кусом вирізаної бляхи) або дерев'яною «затулою» («притулою», «заслінкою», «заслонкою», «заткальницею», «копанею»). Від загоряння дерев'яну «затулу» обмащували шаром рудої глини [7, арк. 23, 33, 40, 59; 8, арк. 8, 37]. Нижню час-



Під у хаті 1910 р. віта, с. Тухолька (Сколівський р-н Львівська обл.). Рисунок Т. Кіщук



Димники: а) с. Головецько (Старосамбірський р-н Львівська обл.); б) с. Либохора (Турківський р-н Львівська обл.); в) с. Крайниково (Хустський р-н Закарпатська обл.); г) с. Вербівець (Косівський р-н Івано-Франківська обл.). Рисунок Т. Кіщук

тину топки курної печі скрізь називали «черенем», локально — «ватрою», «нижнім черінем», «дном» [7, арк. 75; 8, арк. 72]. Назви «черінь», «черень», «черен», «черін», «черін», «череня», «под», «пуд» згадують інші дослідники [36, с. 271]. Склепіння печі — це «бовт», «небо», «піднебіння», «піднебня» [7, арк. 42, 63; 8, арк. 72; 45, с. 279], а місце перед челюстями курної печі — «припічок», «припік» [7, арк. 3; 36, с. 271], збоку від стіни — «запічок» [7, арк. 3]. Місце під «припічком» на Бойківщині називають «підприпічком» [7, арк. 3], на Поліссі — «підприпічком» [36, с. 275]. Існував у печі і «верхній черінь» — верхня площина.

Бойки і спорадично лемки на зовнішньому куті дерев'яного припічка монтували кам'яну плиту чи камінь з плоским верхом [20, с. 11; 24, с. 68—69; 57,

с. 22; 65, с. 132; 67, с. 63]. На поч. ХХ ст. цю плиту використовували як підставку для гарячих посудин [67, с. 63]. Дослідники зазначають, що у другій половині ХІХ ст. на цій плиті спалювали «скіпи», якими освітлювали приміщення [34, с. 207]. М. Зубрицький так описує це явище: «Кладуть камінну плиту, замащують глиною і то називають стовпом, деінде «світlichem». На ній світять і тепер буковими скіпками, а давніше, коли ще не було нафти та ламп, світили все скіпами на стовпі» [20, с. 11]. Отож, можна припустити, що відповідна плита — це рудимент відкритого вогнища у селянському житлі. Відомості про це явище подав також Р. Райнфус, який зазначив, що на Лемківщині «припік» часто споруджували з широкої кам'яної плити, а не з дерева [40, с. 53].

Дим із курної печі виходив прямо у хату і стелився попід стелею, на якій осідала кіптява, а до половини вікон стіни були чорні від сажі. Українці Карпат робили спеціальні димовідводи в стелі («повалі»), крізь які дим виходив на горище, або відчиняли двері для виходу диму в сні. Таке пристосування в стелі називали по-різному: «лужня», «вилазниця», «возниця», «вижниця», «вузниця», «димник». Його розміри становили 30 x 30 см, 35 x 35 см, 40 x 40 см. Після закінчення пропалювання у печі прорізи закривали примітивними дверцятами, вмонтованими поверх витяжного «димника» на повалі. За завіси правили шматочки шкіри [55, с. 212; 59, с. 175; 69, с. 21; 71, с. 102—103]. Описуючи «бурдей» (житло бідняків), Я. Головацький зазначив, що дим «виходить з запаленої печи на всю хату, й стоїть густою хмарою під чорною стелею, виходячи геть через чотирикутний отвір в стелі. Поки не випалять у печі, двері і вікна відкриті» [15, с. 693]³.

Перебуваючи у с. Волосатім Лиського повіту (бойківсько-лемківське пограниччя) на початку жовтня 1934 р., Ян Фальковський описав курну піч, дим з якої виходив через отвір: в стіні коло печі знаходився «димник» — витятий кусник балька стіни, що обертався на сворині [57, с. 21].

У минулому курна піч побутувала на всій території українських земель. Найдовше вона функціонувала в Українських Карпатах та на Поліссі [35,

³ Для порівняння, на Поліссі такі димовідводи називали «верхник», «верх», «дира», «кагла», «димар», «дірка», «окенце» [35, с. 220].

с. 214]. Широко користувалися нею білоруси, росіяни, поляки [27, с. 251; 10, с. 224; 75, с. 29].

В Українських Карпатах курна система опалення найдовше затрималася у бойків та лемків. У хатах заможних гуцулів півкурна система опалення вже присутня від початку XIX століття.

На Бойківщині курну систему опалення почала витіснити напівкурна у приміських селах і підгірських місцевостях починаючи з середини XIX ст., що пов'язано із розвитком нафтової промисловості [62, с. 245]. Натомість у першій чверті XIX ст. у цій місцевості, згідно з відомостями І. Любич-Червінського, всі хати були курними [70, с. 172—173]. За матеріалами Р. Радовича, на бойківському підгір'ї напівкурна система опалення поширюється у другій половині XIX ст. [39, с. 225] Цікавий порівняльний матеріал наявний у праці Я. Головацького, який, описуючи свою подорож по Галицькій Русі, зазначив, що у м. Миколаїв (Львівська обл. — Опілля) навіть у 1848 р. спорадично зберігалася курна система опалення [16, с. 26]. На Лемківщині, за відомостями Р. Райнфуса курна система опалення побутувала до Першої світової війни [40, с. 53]. Навіть у 1930-х рр. в деяких селах цього етнографічного району до 10% хат були курними [72, с. 12].

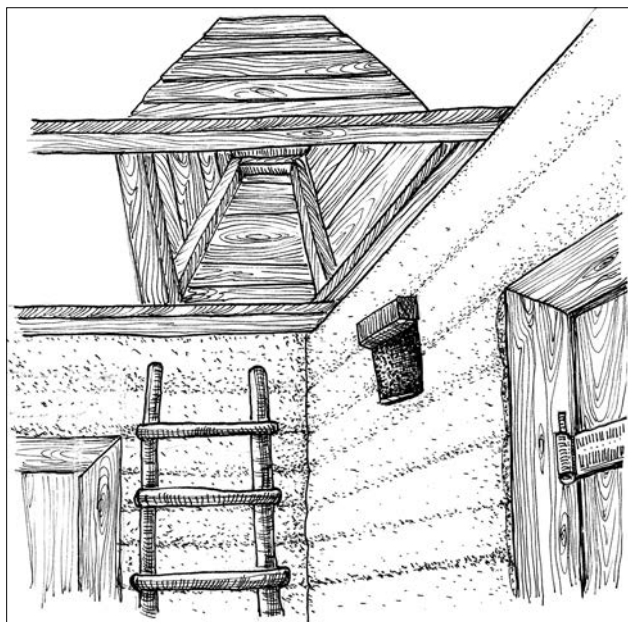
Щодо Гуцульщини, то за відомостями Я. Головацького, у першій половині XIX ст. тут домінувала курна система опалення [16, с. 45, 79]. Джерела підтверджують поширення напівкурного житла на Гуцульщині з першої половини XIX ст. Зокрема відомості про «чисту хату», в якій піч була з виведеним понад дах комином, датується 1820 р. [28, с. 403]. Остаточоно курна система опалення на Гуцульщині зникла у 30-х рр. XX ст., а в тимчасовому житлі — в середині XX ст. [30, с. 72].

Наприкінці XIX — на поч. XX ст. спостерігаються якісні зміни в облаштуванні та вирішенні внутрішнього простору курної хати. Інновацією переобладнання курної печі у напівкурну стала прибудова зверху чолостей димовловлювача для відводу диму в сіни чи на горище — комина («кіш», «куш», «капа», «окап», «кобилка», «кобулка», «кох» тощо [7, арк. 12, 24, 40]), що нависав над припічком на висоті 50—65 см⁴.

⁴ Побутували певні конструктивні варіанти його спорудження. Збоку до комина або у його верхній частині кріпився димовідвідний пристрій, через який дим виходив у сіни чи на горище («лежак», «рура», «рула», «куш»,



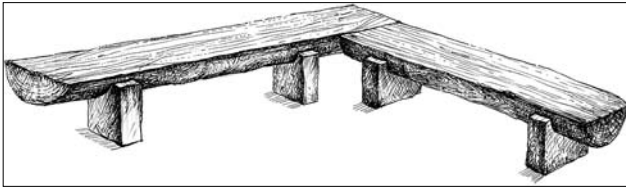
Димник у хаті 1812 р., с. Либохора (Турківський р-н Львівська обл.). Рисунок Т. Кішук



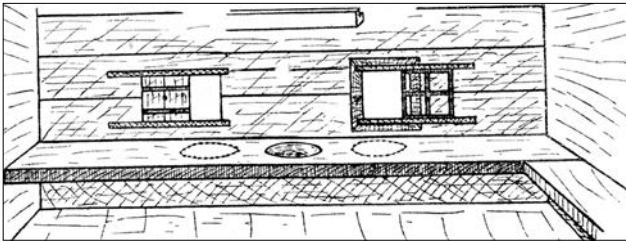
Іскрогасник «коминча», «сліпий комин», с. Зарічево (Перечинський р-н Закарпатська обл.). Рисунок В. Сивака

Щоправда, така заміна відбувалась досить повільно, що зумовлювало не лише важке соціально-

«кобилка», «кобулка», «кафель», «комин», «кох» — Лемківщина [45, с. 280—281]; «кіш», «комино», «цівка» — Бойківщина [7, арк. 24, 36; 23, с. 168]), «лежак», «лежень», «комин», «стоян», «через шию у столі» — Полісся [8, арк. 82; 51, с. 149, 156]. Для загашення іскор на горищі або в сінях робили спеціальний іскрогасник — «сліпий комин» або «бабу» (Бойківщина, Лемківщина) [7, арк. 12, 24; 45, с. 280—281].



Еліпсоподібні нерухомі лави з пів-кругляка деревини у хаті кін. XIX ст., с. Гукливий (Воловецький р-н Закарпатська обл.) (Бойківщина). Рисунок В. Сивака



Тесана нерухома лава у хаті кін. XIX ст., с. Максимець (Надвірнянський р-н Івано-Франківська обл.) (Гуцульщина). (За Я. Фальковським)



Фрагмент конструктивного з'єднання «задньої» нерухомої лави і спального місця «полу» у хаті кін. XIX ст., с. Снідавка (Косівський р-н Івано-Франківська обл.) (Гуцульщина). Рисунок В. Сивака

економічне становище, а й консерватизм селянина, який десятки років жив, творив, працював у такому житлі. І. Франко так згадував про скептицизм бойків стосовно цього нововведення: «Давню звичку жити в таких задимлених приміщеннях бойки намагаються пояснити по-різному: дим консервує дерево й оберігає його від шашеля; далі, така хата безпечна в пожежному відношенні, з неї випускають назовні — дверима та маленьким отвором у стелі, який можна затулити, — тільки холодний дим; на решті, все тепло, особливо морозної зими, затримується в кімнаті» [61, с. 85]. Спроби місцевої влади адміністративними методами переконати бойків відмовитися від курної системи опалення не мали успіху: «Звичай будувати печі без димарів настільки сильний, що кілька десятиліть тому турківський окружний староста видав спеціальне розпоряджен-

ня, в якому категорично наказав побудувати в старих хатах димарі і вивести їх на дахи. Оскільки й вельми страшна для бойків жандармерія ревно стежила за виконанням цього наказу, то незабаром на бойківських хатах почали красуватися комини, зроблені з дерева та глини, і це вдовольнило старосту; то нічого, що жоден комин не мав сполучення з піччю і не міг пропускати диму, а всі хати, як і раніш, були курні, — про це дізналися по кількох роках, коли в Турці з'явився новий, менш строгий староста, який призабув розпорядження свого попередника, і всі бойки з певним злорадством скинули обридливий опудала із своїх дахів» [61, с. 86—86].

Дим від печі з опаленням «по-чорному» виходив в сіни чи крізь повалу під дах. У даху — солом'яному (Бойківщина, Лемківщина), чи покритому гонтом (Гуцульщина), — частіше в причілковій частині у верхній частині робили наскрізні отвори («димники»), крізь які дим виходив назовні. З прибудовою на горищі комина для повного виводу диму назовні, вони втратили свою функцію. Їх утримували просто як вентиляційні люки. Такі «димники» зафіксовані Т. Кіщук у с. Либохора (Турківського р-ну Львівської обл. — Бойківщина), у курній хаті 1812 р., с. Річка (Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. — Гуцульщина), с. Крайниково (Хустського р-ну Закарпатської обл.).

Як старі реконструйовані, так і нові печі білили глиною, рідше вапном (коштувало дорого). На Гуцульщині нові печі вимуровували із кахлевих плит, які виготовляли за певними модулями, а потім вкладали в єдиний ансамбль.

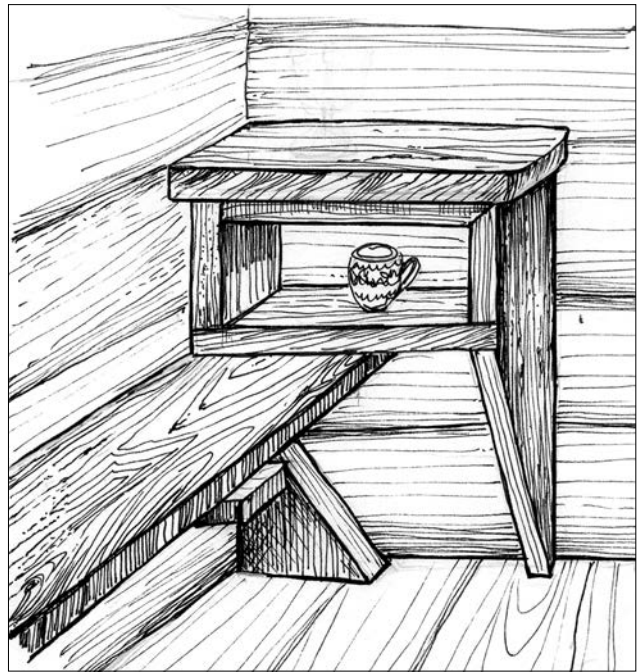
Наступний етап розвитку системи опалення — поширення печі пристосованої до повного виведення диму за межі житлового комплексу. Для цього на горищі споруджували комин, каркас якого робили з дерева твердих порід («стовпки» [7, арк. 42]), який обшивали дошками або переплітали ліщиновими прутами та обмащували з обох боків товстим шаром глини [8, арк. 11]. Верхня частина комина («стовбура», «короба», «стовпа» [8, арк. 22; 51, с. 150—151]) виходила понад дах хати. Пізніше комин вимуровували із цегли або каменю. Часто біля такої варистої печі споруджують «грубку» та прилаштовують зверху над вимуруваною топочною камерою металеву плиту («тафлі», «шпор») для приготування страв [7, арк. 9, 26, 36; 46, с. 129].

На Лемківщині важливим нововведенням у системі опалення, що сприяло до переходу на опалення по-чистому, стало спорудження вертикального комина на горищі, який виходив поза межі даху. Каркас комина складався з чотирьох брусів, розташованих вертикально, які кріпилися між собою перекладинами. Простір переплітали ліщиновими прутами, оббивали дошками або переплітали солом'яними перевеслами та обмащували ззовні і зсередини товстим шаром глини — від загоряння [6, арк. 27, 34]. На поч. ХХ ст. заможні селяни вимуровували комин із цегли, бідні селяни — з невеликих кам'яних плиток. Відтоді збоку печі прибудовують кухонну плиту для варіння та обігрівання, а в комплексі чи окремо — вертикальну прямокутну грубку виключно для обігріву хати.

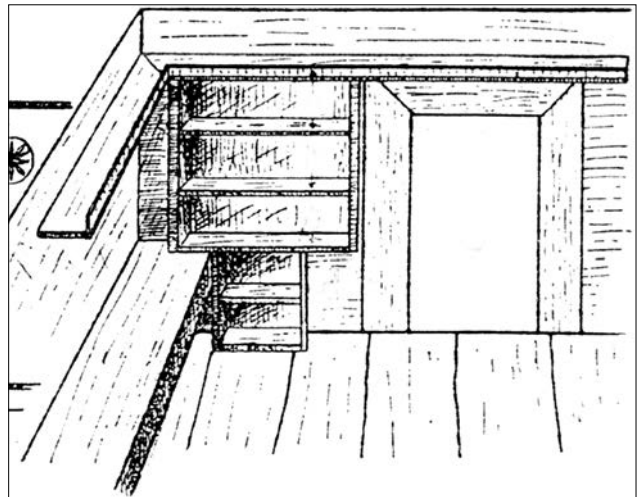
Сучасні печі вимуровують із вогнетривкої цегли, обкладають кахлями тощо. Традиційна вариста піч нині майже вийшла з ужитку, її місце заступив кухонний комплекс, який становлять власне піч, вимурована топочна камера, поверх якої прилаштовують металеву плиту та інколи збоку примуровують грубу для обігрівання. Детальніше про піч, її конструкцію, функціональні особливості та світоглядні уявлення висвітлено у працях П. Рапопорта, Р. Радовича, В. Самойловича, Р. Сілецького та П. Федаки та ін. [35; 36; 37; 38; 41; 42; 44; 50; 51; 52; 54; 55; 58; 59].

Іншим різновидом обігрівальних пристроїв у системі опалення народного селянського житла наприкінці ХІХ ст. була груба. Її вимуровували з цегли «сирівки», пізніше — з вогнетривкої цегли. Розміри, форма та конструктивне вирішення приладу були довільними. На всій території України груба пройшла певні етапи розвитку. Спершу її у вигляді прямокутного стояка примуровували збоку печі. Вона мала окремий димохід, який тягнувся до комина печі та виходив назовні. Для кращого нагрівання стінок і збереження тепла димовідвідні груби вимуровували з вертикальними поворотами (верх-низ-верх). Зі зміною планування народного житла, тобто із збільшенням його камерності, грубу мурують у вигляді стояка окремо в одній із кімнат або вмуровують у міжкімнатну стіну. До 30—40-х рр. ХХ ст. груба використовувалась виключно для обігрівання хати, пізніше зверху на її вимуровану топочну камеру почали настеляти металеву плиту, що розширяло функ-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (138), 2017



Фрагмент конструктивного з'єднання «передньої» нерухомої лави і мисника у хаті кін. ХІХ ст., с. Снідавка (Косівський р-н Івано-Франківська обл.) (Гуцульщина). Рисунок В. Сивака



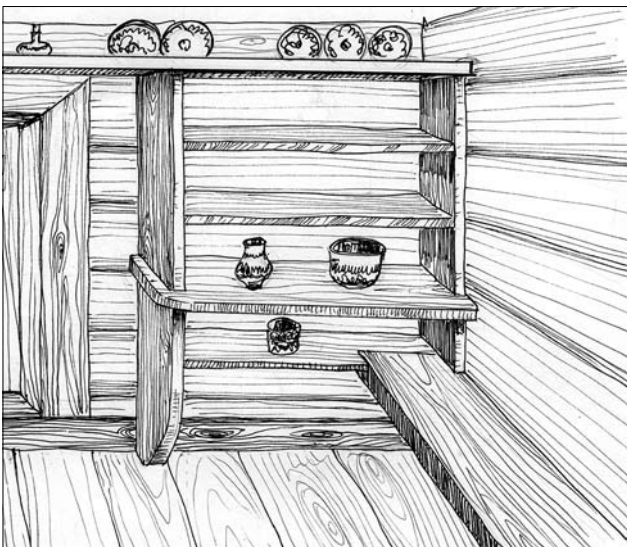
Конструктивне з'єднання нерухомої лави і мисника. Гуцульщина. (За Я. Фальковським)

цію приладу — використовувати почали для приготування, способом термічної обробки продуктів [17, с. 309; 51, с. 151—152]. Поверхню груби обмащували рудою глиною і білили або обкладали кахлями. Нині груба побутує в багатьох помешканнях селян на всій території України.

Значний вплив на внутрішню організацію інтер'єру житла, його облаштування та розташування мала кількість камер у житлі. У помешканні з однією камерою («хата», «бурдей») виконували



Фрагмент конструктивного з'єднання «передньої» лави і мисника у хаті кін. XIX ст., с. Максимець (Надвірнянський р-н Івано-Франківська обл.). Рисунок В. Сивака



Фрагмент конструктивного з'єднання «передньої» лави і мисника у хаті кін. XIX ст., с. Криворівня (Верховинський р-н Івано-Франківська обл.). Рисунок В. Сивака

всі хатні та господарські роботи. Тут розташовували необхідне облаштування, зберігали начиння, продукти, інвентар, а також працювали, відпочивали, готували їсти тощо. З появою двокамерного житла, яке утворилося внаслідок прибудови до помешкання сіней (сіни + хата), деякі хатні функції на себе перебрали сіни — тут зберігали частину знарядь праці, виконували певні роботи. Подальший розвиток планування житла — прибудова комори (хата + сіни + комора), у якій зберігали зерно, стояла скриня, бочки, кадіб, бодня та різноманітний реманент. Загальна площа помешкання

майже не змінювалася у кожному із зазначених варіантів житла.

Спільні риси у плануванні та облаштуванні житла в українців слушно відзначив Ф. Вовк: «Коли, як ми бачимо, внутрішній план української хати, в усіх місцевостях та в усіх відмінах її, в суті своїй той самий, то ще в більшій мірі вражає в ній одноманітність внутрішнього розпологу. До якої б української хати, — починаючи з західних частин Курщини та Вороніжчини і кінчаючи західними схилами Карпатів, — ми б не заглянули, геть чисто скрізь знайдемо в ній те ж саме» [12, с. 112—113]. Етнограф подав також опис загальноукраїнського типу облаштування житла, згідно з яким біля входу у кутку розміщувалася піч, у кутку навпроти — полиця чи мисник на посуд, між піччю і причільною стіною знаходився піл або ліжка, вздовж стін знаходилися нерухомі лави, навпроти покуті — стіл, а біля нього ослін. Біля печі перебували кочерга, біля мисника — відро з водою [12, с. 113].

Житлову частину, як і весь житлово-господарський комплекс українці Карпат називають по-різному: «хата», «хижа», «гіжа» [45, с. 278; 59, с. 172; 69, с. 22]. Розміри житлової частини курної або напівкурної хати становили в середньому 25—30 м², при висоті стін 2,5—3 м. Її можна поділити на умовні зони з повним функціональним призначенням кожної з них — кухонну, робочу, відпочинкову, для прийняття їжі, репрезентативну, для господарських потреб та зону використання верхнього простору.

Такий розподіл незначного житлового простору на зони був характерний наприкінці XIX — у першій пол. XX ст. для всіх історико-етнографічних регіонів України [43, с. 20]. До кухонної зони належали: піч, частина «передньої» нерухомої лави, ложник, розташований на сінешній стіні біля печі, полиці («мисник» чи «подишир»), пічний інвентар, сільничка, ослін при вхідних дверях (на ньому стояло відро з водою). Робочу зону становили «передня» нерухома лава, розташована вздовж фасадної стіни, вільний простір між піччю і лавою. До зони відпочинку належали піч, лави, піл («нари», «постіль», «пріча») та дитяча підвісна або стояча колиска. Стіл-скриня, стіл, лави, стільці («лавка», «ослін», «ослон», «столець») були зоною прийняття їжі. До репрезентативної зони відносимо причількову стіну («застільна», «головна»), на якій в один ряд навішували іко-

ни, а знизу — тарілки. Зона господарських потреб займала місце у куті між сінешньою та фасадною стінами, де у суворі зими утримували маленьких телят, ягнят, а під піччю — курей. Часто під піччю або під постілью викопували яму, в якій зберігали картоплю. До зони верхнього простору відносимо жердку («вішало»), конструктивно в'єднані у стіни хати «грядки», розмаїті одинарні полиці та мисник. Святковий одяг зберігали у скрині, яка в курних хатах стояла в коморі [47, с. 230—234].

Доцільно навести опис облаштування хати, ймовірно курної, з Гуцульщини (околиця Кутів) наявний у «Gazety Lwowskiej» за 1854 р.: Ось як описувач повідомляв про інтер'єр гуцульської господині середини ХІХ ст.: «Чотири кути обложені пам'ятками щирої простоти; вдалі — лава, вгорі — полицьки на дерев'яних підставках, які стирчать зі стіни, а на них начиння і речі теж дерев'яні. І дерев'яне тут все — від головних вхідних дверей аж до кілка, на якому колишеться старий образ, від дерев'яної ложки до дубової таблиці, на якій вуглиною написано номер будинку» [28, с. 403].

В. Шухевич так описав курну хату: «Коли при печі нема комина, тоді виходить дим просто на хату, а звідси через двері у хороми або вікнами на двір. Така хата називає ся *курна* або *бурдей*; під час того, як у такій хаті горить ватра, сидять люде на низьких стільчиках, або *кайлаках-утинках* (коротко утятих ковбках), аби дим, що збирає ся під стелиною, не вигризав очий. У такій хаті стелина і горішні части стін темно-вишневі від диму. Від диму, що в усіх хатах іде з хоромів на під, прикурюють ся хороми і цілий побій зі споду; обрубина і піддаше стають вугляно-чорні, висша часть побою темно-вишнева, а у споду при стелині ясніша» [64, с. 96].

Досліджуючи Бойківщину в 1904 р. І. Франко описав курну хату бойків: «Кімната, хоча й доволі простора, влаштована дуже негігієнічно, має здебільшого низьку стелю, малі нерухомі віконця (ще в ХVІІІ столітті всі вони були без скляних шибок, а тільки обтягнуті тваринними міхурами), і піч без комина, тож дим іде просто на кімнату, наповнює її всю під час кожного палення, особливо верхню частину, приблизно врівень з ростом людини (міряючи знизу). Внаслідок цього стіни, починаючи з цієї висоти, зовсім чорні та вкриті сажею; нижня частина їх також не тинькована, лише дерево обшкрябують



Ліжко, с. Вербовець (Косівський р-н Івано-Франківська обл.). МНАП № АП-14246



Ліжко, с. Люта (Великобerezнянський р-н Закарпатська обл.). МНАП № АП-9965



Мисник, с. Вербівець (Косівський р-н Івано-Франківська обл.), МНАП АП-13808



Бодня у хаті кін. XIX ст., с. Річка (Верховинський р-н Івано-Франківська обл.), світлина В. Сивака, 1990 р.



Скриня. Поч. XX ст., с. Вербовець (Косівський р-н Івано-Франківська обл.), МНАП № АП-11132

склом або річковими черепашками і миють гарячою водою, і тоді воно має доволі цікавий темно-жовтий колір, а напередодні миття, що досить рідко трапляється, дуже брудне» [61, с. 84—85].

Детальний опис облаштування селянського житла бойків у с. Кіндратів (Турківського р-ну) зробив М. Зубрицький: «Близько коло стіни, що напротив

дверей, стоїть стіл (сьгів). [...] Поза стіл вздовж цілої стіни аж поза постіль в головах іде одна лава (лавиця), а попід вікна друга і обі сходять ся за столом в углі. [...] поза постіль уставляють при стіні драбинку, за яку вкладають сіно або отаву. Коло дверей в північній стіні стоїть піч, а по другім боці при стіні, що в ній двері, прибивають полиці [...], або стоять дві шафи одна на другій, а попід полудневу стіну за полиці або шафи виходить лавиця. Недалеко шаф або полиць в горі під повалою при полудневій стіні прикріплена дошка на котрій стоять великі горці, а в літі висушують бундзи («грудки»). Трохи низше до стіни прибитий «залижник», де затикають лижки. [...] Попід повалу при північній стіні і понад лавицю, попри стіну, що при ній стіл стоїть, ідуть «гряди», по два бальки, в стіні впушені і кути перехрещені. [...] І ще декуди понад піч аж до того місця, де виходить полемінь, ставлять менші гряди [...]. Через середину хати від дверей іде попід повалу ґрагар різьблений, а під ним трохи низше «жердка» [...]» [19, с. 218].

Внутрішнє облаштування курного житла селянина середньої заможності в колишньому Старосамбірському повіті описала польська дослідниця С. Стретельська-Гринбергова. Згідно з нею курна піч займала кут між пороговою і тильними стінами. В стелі («повалі») знаходився отвір («димник»), через який виходив дим. Біля печі був закритий отвір до «ями з бульбою». При вхідних дверях висіла «шафа» (мисник) для начиння. Ліжко («постіль») для спання розташовувалось вповодж тильної стіни хати. Між ліжком і боковою частиною печі була вмонтована загорожа для молодих телят. Зверху висіла колиска, до якої прив'язана крайка, за допомогою якої старші, лежачи на ліжку, колисали дитину. Скриня стояла між мисником і лавою, стіл — на кути з'єднання двох нерухомих лав. У зимову пору до хати заводили не тільки ягнят, а й корову [74, с. 431].

Облаштування курної хати на бойківсько-лемківському пограниччі подав Я. Фальковський: «Кімната в хаті є надзвичайно убога в облаштуванні. Найбільше місця займає піч. Лава розташована вповодж чільної стіни під вікнами. Біля лави стоїть стіл застелений обрусом «портком». На стіні біля вхідних дверей мисник на начиння. Навпроти печі біля тильної стіни розташована «постіль» у якій вдовжню бічну дошку називають «поберниця», а поперечну — «причолок». На постелі сплять переваж-

но в одязі, в якій ходять протягом дня, а часто і на оголених дошках без підстеленої соломи. Облаштування доповнює невідлучна «піввальцева» колицка з дошок» [57, с. 23].

Внутрішню організацію курної хати не Лемківщині описав Ю. Тарнович, який спершу зосередив на увагу найбільш імпазантному об'єкті: «За порогом з лівого боку стоїть під стіною піч. Це великий вал землі з відповідним вижолобленням «челюсти» всередині. Таку піч будують в той спосіб, що в хаті на камінній підмурівці «набивають бабу», себто втолюють з добре вимішаної лепкої (жовтої) глини до 1,5 метра високий вал, у якому заліплена колода дерева. Цю колоду потім випалюють, і на її місці лишається порожнеча, що править за отвір до печі. Це курна піч до печення хліба, варення страв, а взимі на печі тепло лежати, сушити перемоклу одягу, пряжу, збіжжя, грушки вліті, гриби тощо» [9, с. 59]. Описує дослідник і обстановку лемківської курної хати: «Біля печі, недалеко порога, є лава, вмурована з піччю; це т. зв. покутник... З другого боку напроти печі стоїть прича, широке дерев'яне ліжко з соломою або з сінником. На ньому заголовки, перини. Над ліжком — «ліжник», вішак на газдівську святкову одягу, до паради, та в ногах на стіні топірник, вішак на сокиру, сверлик, вісник тощо. Під стелею над дверима є дві банти, грядки... Від голови ліжка до протилежного кута кімнати під стіною довга лавка на двох дерев'яних кобицях-стовпцях, під вікнами аж до намісних образів» [9, с. 59—61].

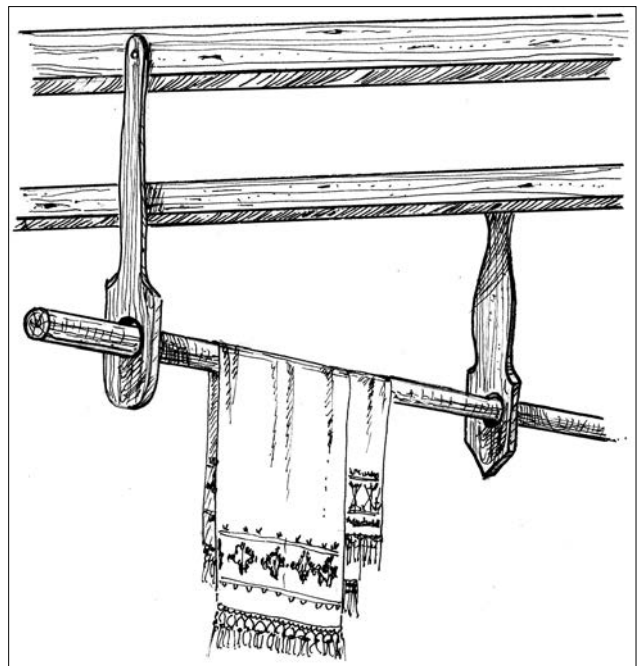
На Бойківщині, за матеріалами М. Зубрицького, в с. Мшанець (Старосамбірського р-ну) у 1883 р. усі хати (за винятком однієї напівкурної) були курними. Натомість на початку ХХ ст. уже дев'ятнадцять хат у цьому селі мали цегляні комини, виведені понад дах. За матеріалами польського дослідника Північної Лемківщини Р. Райнфуса «до кінця ХІХ ст. і навіть пізніше, майже до Першої світової війни, більшість із лемківських хат залишалися курними, а на початку 30-х рр. у деяких селах становили 10%» [20, с. 12]. Наприкінці ХІХ ст. у лемківських селах Граб, Вільхівці, Крапна, Верхomla, Річки курні хати становили майже половину, а в Ганчовій та Команчі до 80% [72, с. 12; 40, с. 53]. За твердженням львівського етнолога Р. Радовича, «у с. Воля (Старосамбірського р-ну — Бойківщина) у 40-х рр. ХХ ст. залишалась лишень одна курна хата, хоча у



Скриня, с. Семичів (Долинський р-н Івано-Франківська обл.), світлина В. Сивака, 1986 р.



Жердка, с. Яворів (Косівський р-н Івано-Франківська обл.), МНАП АП-3779



Жердка, с. Стужиця (Великобerezнянський р-н Закарпатська обл.). Рисунок В. Сивака

багатьох населених пунктах окремі релікти жител з курною системою опалення зберігались і впродовж другої половини ХХ ст.» [34, с. 188].



Інтер'єр бойківської хати. МНАП № АП-15823



Господиня — Параска Павлюк у своїй хаті біля печі. Косівський р-н, Івано-Франківська обл. 27 вересня 2005 р. Фото Михайла Матійчука



Інтер'єр бойківської хати. НМНАПУ



Елементи інтер'єру гуцульської хати кінця XIX ст. смт Ясіня (Рахівський р-н Закарпатська обл.)

Під час польових етнографічних експедицій автору дисертації вдалося записати опис облаштування курної хати в усіх трьох історико-етнографічних районах Українських Карпат. Типові з них, для кожної із етнографічних груп, подано далі:

1. На Бойківщині у с. Дністрик (Старосамбірського р-ну) зафіксовано раніше курну хату з опаленням «по-чорному». Внутрішня частина хати зберігала всі ознаки курного житла. Курна піч розташовувалась з лівого боку від входних дверей. Темними були, прокіпчені від диму стеля («повала»), викладена дошками, сволок («грагар»), зруб стіни до верхньої частини вікон та по-периметру хати. Дим виходив в сніи крізь відчинені двері, а далі — на горище («під»). У верхній причілковій частині горища був зроблений трикутноподібний отвір, крізь який дим виходив з горища назовні. У хаті глинобитна, добре утрамбована долівка. Спаль-

не місце («піл») складене з п'яти дощок, розташованих вповдовж тильної стіни хати на висоті від долівки 60 см. Дощки влягали поверх двох поперечних брусів, які кріпилися до чотирьох, квадратних у поперечному розрізі, відрізків стовбура дерева. Вдвож фасадної («чільної») та причілкової («щитової») стін хати розташовувались нерухомі лави. У куті їх з'єднання стояв масивний стіл-скриня, спереду якого знаходився ослін («ослон»). Між столом-скринєю і «полом» стояла скриня з опуклим віком, біля неї — невеликий «куферок» з опуклим віком. Мисник з чотирма відкритими полицями розташовувався з правого боку від входних дверей. На покутній стіні вповдовж висіли підряд різного розміру шість кольорових ікон («образи») у зашкленних рамах, які знизу підтримувала поличка-рейка. Два невеличкі вікна трималися на фасадній стіні хати [3, арк. 46—47].

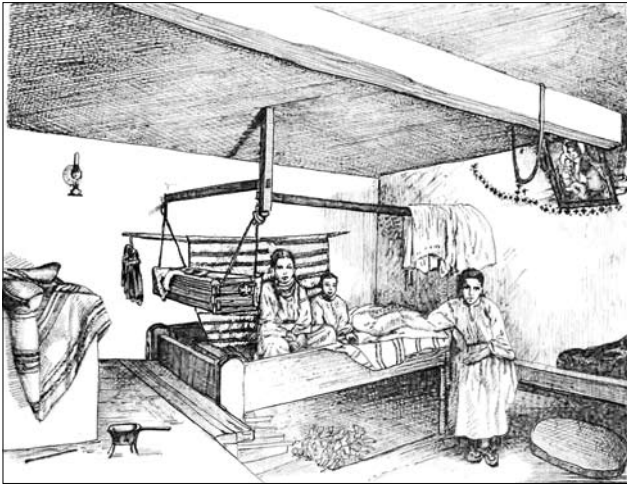
2. На Гудульщині у с. Снідавка (Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) зафіксовано раніше курну хату 1807 р. Наприкінці XIX ст. хата належала в Тинкалюку Лукіяну Миколайовичу (1868 р. н.). Під час дослідження власником хати був його внук. Про дату забудови свідчить дата, вирізана у верхній частині одвірку входних дверей із хати. При вході до хати з лівого боку розташовувалась курна глинобитна піч. Збоку печі стояв піл («постіль»), збитий із грубих тесаних дощок, з невисокою опалубкою, завдовжки 170 см, завширшки 110 см, заввишки 70 см. У середній частині опалубки вподовж були настелені дошки, які лежали на двох поперечних брусах. Масивні нерухомі «передня» і «задня» лави розташовувались уповдовж фронтальної і чільної стін. Два віконця у фронтальній стіні були 40 x 40 см. Дві грядки розташовувались над полом та біля тильної стіни хати, конструктивно в'єднувались у причілкову та сінешну стіни. Жердка, закріплена до сволака та тильної стіни хати, нависала над постіллю. До неї зачіплювали підвісну колицку. На сволоку вирізано ще раз дату будівництва хати: «Ставлено мая дня 26 року 1807 бодоване тей дом». Низ сволака від дверей і до чільної стіни повністю різьблений виїмчастою різьбою розеток, хрестів, стилізованих гілячок смереки. Понад вікнами вподовж фасадної стіни хати вмонтована ще одна жердка. Дуже цікаво вирішили тильну, причілкову та фасадну стіни. На кожній із них у центральній частині вирізали мальтійські хрести з криптограмами. З правого боку входних дверей розташовувалась масивна полиця-мисник. Різьблений стіл-скриня стояв ближче центральної частини хати [4, арк. 1—8].

3. У курній хаті з Лемківщини у с. Ростоцька Пастіль (Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.) були лише сіни та «хижа», тут проживали три сім'ї. Піч стояла з лівого боку від дверей, челюсті повернуті до причілкової стіни, до образів. Біля печі стояв піл («постіль»). Спали і на лавах, а влітку на сіні в стайні. Між двома сволоками («герендами») прибивали жердку («дручок»). Великий сволок називали «гредкою», а три, розташовані упоперек, — «герендами». На центральному сволоку («гредці») вирізували хрест. Біля печі навішували «ложник» для ложок, поряд — сільничку. Над полом на стіні прибивали одинарну полицю, яка утримувалася на дерев'яних гаках. У куті з'єднання двох лав стояв



Інтер'єр бойківської хати. Долинський краєзнавчий музей масивний стіл-скриня («стул»), фасадна частина якого була різьбленою [5, арк. 65—68].

Найважливіше місце у курній хаті посідала покуть (червоний кут) — застільна причілкова стіна хати, на якій уздовж навішували ікони (Українські Карпати, Полісся, Покуття). В іншому варіанті — кут між причілковою і фасадною стінами (характерно для всієї іншої частини України). Ікони утримували цвяшки, рейка або спеціальна поличка. Перед іконою висіла лампадка, або маленька поличка зі свічкою. Це було найбільш шановане місце, свого роду хатній іконостас, який задовольняв духовні потреби у повсякден-



Фрагмент гуцульського інтер'єру, за В. Шухевичем



Піч у хаті поч. ХХ ст., с. Дністрик (Старосамбірський р-н Львівська обл.) Світлина В. Сивака, 2009 р.



Піч у хаті поч. ХХ ст., с. Мшанець (Старосамбірський р-н Львівська обл.) Світлина В. Сивака, 2009 р.

ному житті мешканців. Кожну ікону старалися завішувати вишиваними рушниками. Знизу ікон підвішували розмальовані декоративні тарілки, глиняні миски, горнятка, друковані картинки на релігійну тематику [1; 2; 4; 7]. Повсюдно на території України між іконами закладали освячене зілля, головки маку,

колоски жита, гілочки калини, а на Гуцульщині — ще й писанки, топірці, тобівки, весільні колачі.

У розташуванні покуті по діагоналі до печі, наявний тісний зв'язок, що пов'язаний в уявленнях східних слов'ян із будовою Всесвіту, розміщенням покуті схід-південь, печі — захід-північ. Місце знаходження стола у цій репрезентативній або святковій зоні було дуже почесним. На ньому завжди мав лежати хліб, прикритий рушником. На покуть першим за стіл сідав господар, поряд нього по старшинству — інші члени сім'ї. Під час весілля молодих садили на покуть за столом під іконами. Стіл першим заносили у новозбудовану хату. Якщо сім'я з певних причин залишала хату, то стіл залишали на місці, примовляючи: «То господар хати, не можна рухати». Під час похорону стіл правив за вівтар [49, с. 466].

Одночасно з будівництвом курної чи напівкурної хати виготовляли й обладнання інтер'єру народного житла, яке складалося з вбудованих і напіввбудованих меблів: лав, постелі (піл), стола, скрині, жердки, мисника. Ліворуч од входу в хату знаходилася піч, вздовж задньої стіни — постіль («піл», «ослін»), попід фасадною і чільною стінами — довгі лави, в кутку по діагоналі від печі — стіл, праворуч від дверей, проти печі — мисник. Якщо, наприклад, піч була розташована праворуч од дверей, то аналогічною була ліва сторона житлового приміщення. Таке типове планування в облаштуванні селянського житла було характерне не тільки для бойків, гуцулів і лемків, а й для інших слов'янських народів [66, с. 56; 73, с. 71; 10, с. 238].

У курній хаті одночасно з її будівництвом влаштували лави — передню і задню. Передню лаву ставили вздовж довгої фасадної стіни, а задню — бокової. Часто основа лави спиралася на підставки з каміння або круглі дерев'яні «ковбани». Як у курних, так і в напівкурних хатах кінець передньої лави наглухо кріпився у стіні. Вона завжди розміщувалася від покуття і до мисника, від покуття і до тильної стіни. Ширина лави коливалася в середньому від 50 до 60 см, товщина — від 6 до 12 см. Висота лави від долівки дорівнювала її ширині — 50—60 см. Часто її висота залежала від висоти підвіконня. На наш погляд, це можна пояснити тим, що лави виконували в інтер'єрі лише утилітарну функцію. Лави не мали ніякого оздоблення. На лаві спали члени великої сім'ї, на ній займалися різноманітними господарськими

справами. Частіше за все на лаві газда ремонтував взуття, жінка шила, вишивала і пряла. У лаві висвердлювали отвори наскрізь для куделі, за допомогою якої пряли. Спорадично побутували випадки, коли на передню лаву ставили мисник. Клади на лаву і відро з водою. Місце на лаві навпроти стола вважалося почесним. У неділю та релігійні свята лаву застеляли домотканими полотном чи «доріжками».

Своєрідність внутрішнього вигляду інтер'єру народного житла українців Карпат визначається також вирішенням таких елементів хати, як стіни. Зруб стін на Гуцульщині найчастіше відкриті з обох боків і тільки в середині житлового приміщення, зведеного із колод, стіни мазали глиною або тинькували [1, арк. 15, 18]. Стіни, зведені у зруб з протесаної деревини, у житловому приміщенні гемблювали. Таку хату гуцули називали двояко: «мита хата», «гиблена хата» [1, арк. 14; 29, с. 96]. Сіни й стелю хати кожна господиня мила два—три рази на рік. Спершу промивали гарячою водою, потім — розсолем з квашеної капусти (вбиває шашіль та комах-паразитів) і ще раз холодною водою. Стіни з протесаної деревини мазали білою глиною, а в середині XX ст. білили вапном. Стіни з колод всередині житлового приміщення тинькували («мащена хата»), мазані стіни білили також вапном чи білою глиною [1, арк. 5; 29, с. 96]. На стінах розвішували різноманітні прикраси. Центром уваги була стіна навпроти дверей — «застільна», «головна» (Гуцульщина) [1, арк. 17, 28], «причілкова», «фасадна», «тильна» (Бойківщина) [1, арк. 33].

У тих бойківських селах, де стіни робили високими (3,5—3,7 м), піднімаючи їх на оди метр вище стелі, їм надавали нахил всередину. Такі стіни не білили, а тільки мили. Стіни з кругляків всередині мазали глиною, а вже після висихання — глиною з кізком або піском з вапном. Потім їх «білили по чистому». У північних районах Бойківщини шпари між зрубинами зовні також промазували жовтою, червоною чи білою (здебільшого) глиною, або білили, підтонували площини стін товченою цеглою чи перепаленою глиною, змішаною з олією [29, с. 98].

Побілка стін в Україні є автохтонною за походженням, що підтверджують археологічні матеріали давньоруського періоду [18, с. 52—59]. Однак в інтер'єрі народного житла Українських Карпат побутував варіант, відомий як «мита хата». Деякі до-



Піч у хаті 30-х рр. XX ст., с. Велике (Старосамбірський р-н Львівська обл.). Світлина В. Сивака, 2009



Напівкурна піч у хаті поч. XX ст., с. Смерекова (Великобрезнянський р-н Закарпатська обл.). Світлина В. Сивака, 1991 р.



Піч у хаті 1807 р., с. Снідавка (Косівський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1986 р.

слідники припускали, що стіни з чистоструганих півколод і тесаних брусів з'являються значно пізніше, ніж стіни з колод-кругляків, як наслідок дефіциту лісу [29, с. 98]. Археологи спростовують це твердження, адже слов'янське населення регіону Карпат



Фрагмент нижньої частини печі у хаті кін. XIX ст., с. Криворівня (Верховинський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1990 р.



Фрагмент нижньої частини печі у хаті поч. XIX ст., с. Снідавка (Косівський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1990 р.



Піч у хаті поч. XX ст., с. Семичів (Долинський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1986 р.

у VII—IX ст. для будівництва житла використовували півколони, гладкою стороною повернуті до середини [56, с. 51—60].

В інтер'єрі народного житла українців Карпат, як й усіх східнослов'янських народів, стіни мали й важ-

ливе сакральне значення. Вони моделювали «ідею вертикальної осі світу з непарною кількістю кордонів», і це відповідало звичаю класти непарну кількість вінців: «У селянській хаті вінців завжди непара, від 9 до 21» [13, с. 169]. Хоча на досліджуваній території зазначеного правила не завжди дотримувалися [1, арк. 18, 38].

Якісні зміни в системі опалення народного житла зумовили зміни і в облаштуванні хати. Цьому сприяло і покращення соціально-економічного становища селян. Саме з початку XX ст. сільські столярі виготовляють нові зразки меблів, які запозичують чи, точніше, копіюють з міських, виготовлених у майстернях. Відбувалося це насамперед у селах, які розташовані ближче до міст та мали краще сполучення з ними. У відділених селах цей процес проходив повільніше. Спершу почали демонтувати стаціонарні або нерухомі «передню» та «задню» лави, а замість них використовувати пересувну без опертя або з опертям та підлокотниками так звану лаву-каналу, лаву-«шафарню», лаву-«бамбетль». Такі вироби виконували декілька функцій: для сидіння, тимчасового відпочинку, сну, зберігання різноманітних речей домашнього вжитку та продуктів.

Заможні селяни також настеляють підлогу та збільшують розміри віконних прорізів, у які вставляють в холодну пору ще по одному додатковому вікну. Відпадає потреба у вбудованих грядках, їх поступово демонтують. На покутню стіну вповдовж навішують під кутом кольорові ікони (літографії) у рамках, а під ними — декоративні розписні тарілки («тенери», Лемківщина). На Гуцульщині розвішують писанки, топірці, тобівки. Із виводом диму поза межі житлової камери, як наслідок, жердки декорують навішуванням на них різнокольорових тканин, вишиваних рушників, ліжників, верет, килимів, святого одягу.

У цей же період спостерігаються якісні зміни в облаштуванні меблів до сну. Зокрема нерухомі «поли» («постелі») витісняють переносні, доволі прості за формою, розмірами та конструктивним вирішенням дерев'яні ліжка із вмонтованою неглибокою скриннею, закладену впоперек дошками, поверх яких настеляли житні чи вівсяні стебла, листя кукурудзи, сіно. Задля зручного відпочинку їх застеляли ще й домотканими веретами («рящунами» [7]), ліжниками (Гуцульщина).

Тоді ж дитячу колиску встановлюють на землі, конструктивно з'єднуючи її з додатковими стаціонарними пристосуваннями. Змінюються розміри, форма, кількість закритих глухими дверцятами або заскленими різновидами мисників. Постійним місцем для скрині стає комора. Замість неї у побуті поширюється різновид меблів для зберігання тканин та одягу — шафа. В інтер'єрі народного житла горян збільшується кількість різновидів стільців, особливо із запліччям. У вечірню пору заможні селяни почали освітлювали хати гасовими лампами із склом. Як гас, так і лампи зі склом коштували дорого. Але із збільшенням їх промислового виробництва вони поступово стали набутком у кожній хаті.

Докладний опис облаштування напівкурної хати у гуцулів подав І. Франко у статті «Етнографічна виставка в Тернополі» (1887): «Зайдемо до гуцульської хати. Справа від дверей побачимо мисник, зліва піч з комином, одна полиця з оздобленим посудом тягнеться понад дверима аж до комина. А так стіни цілком голі і чорні, без ніякої прикраси, крім кількох ікон у східному кутку. За піччю вздовж лівої стіни ліжко, точніше кілька дощок не збитих, а просто покладених в ряд на двох кобилицях. На дошках розпростертий околіт соломи, накритий білою рядниною і гарно тканим коцом, що зветься «ліжник». Над ліжком під самою стелею тягнуться від стіни до стіни дві паралельні, гарно обтесані у квадрат балки, на яких вішають кукурудзу і складають різні речі. Такі самі дві балки є і з протилежної, південної, стіни, при якій стоїть внизу широка дерев'яна лава. Посередині кімнати, напроти дверей стіл на чотирьох ніжках, переважно з букового дерева, помальований на червоно і прикрашений зверху різьбленим орнаментом, що складається майже виключно з комбінацій ліній і кіл, що вписані одно в одне або перетинаються. Найхарактерніша річ у гуцульській хаті — мисник і комин. Мисник заставлений глиняним посудом: внизу простішим, щоденного вжитку, на вищих полицях — кращим, гарно поливаним (переважає зелений колір) і прикрашеним малюнками стилізованих квітів, тварин і людей. Також кахлевий комин прикрашений малюнками» [60, с. 476].

Під час мандрівки Карпатами, відвідуючи словацьку частину Лемківщини в 1884 р., І. Нечуй-Левицький зафіксував на папері свої враження від півкурного помешкання газди Стромовського:



Піч у хаті кін. XIX ст., с. Річка (Косівський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1990 р.



Піч у хаті поч. XX ст., с. Подобовець (Міжгірський р-н Закарпатська обл.). Світлина В. Сивака 1994 р.

«Хижа всередині темна, непобілена, невесела. Тільки звеселяють хижу біла піч із комином та груба, зовсім поставлені так, як у наших селян. Обстава цієї хати зовсім українська: коло порога піч та мисник; далі одна лава, стіл, полиця, два католицькі німецькі образи на папері. На миснику поливані миски, дерев'яні ложки. Діл земляний, нечистий і нерівний. В хижі нечепурно, темно й непривітно. Дим виходить через комин у сіни чи в млин на горище» [32, с. 168—169].

У 30-х рр. XX ст. Бойківщину і Лемківщину досліджував Я. Фальковський. У одній із своїх праць описуючи внутрішнє облаштування лемківської та бойківської хати, відзначав, що зазвичай є лише одне житлове приміщення, рідше присутнє друге (хижка чи ванькир). 1/6 або 1/5 займала при стіні піч. Облаштування творили: скриня, ліжко, лави під стінами, часом столик і полиця на начиння. Ліжко («постіль») на досить високих ніжках з низькими бічними стінками, наповнене соломою і накрите плахтою.



Кухонний комплекс у хаті поч. ХХ ст., с. Тур'є (Старосамбірський р-н Львівська обл.), Світлина В. Сивака, 2009 р.



Груба зблокована з кухонною плитою у хаті 30-х рр. ХХ ст., с. Велике (Старосамбірський р-н Львівська обл.), Світлина В. Сивака, 2009 р.

У головах лежить одна чи дві подушки. Часто на ліжках зовсім немає соломи і тоді сплять не знімаючи вбрання. Скриня («столина»), верх якої називається «стіл», використовується для схову речей і водночас як стіл до приймання їжі. Збоку нього розташовані дві лави попід стінами. Полиця — для схову розмаїтого начиння, розташованого біля дверей, часом — над ліжком. Біля скрині стоїть столик, який застосовується для прання білизни. Позатим у кожній хаті зустрічається колиска. Я. Фальковський виділяє кілька типів колісок, які побутували в бойківських та лемківських оселях: підвісна з дощок («вальцована»), полотняна та скринеподібна [67, s. 68—70].

Я. Фальковський подав інформацію і про інтер'єр півкурного житла Гуцульщини. Перебуваючи у с. Ворохта (Верховинського р-ну), дослідник описав облаштування хати, водночас стверджуючи, що такий тип поширений у цілій долині Пруту, і далі на захід, де зустрічається у бойків і лемків. Цей тип характеризують: зліва при вході до хати розташована піч, конструктивно з'єднана зі стіною хати. Збоку печі стоїть ліжко («ложко», «поскіль»), яке дійшло до нас у формі помісту. Під стінами розташовані лави, поміж якими стоїть стіл («стол»). Над і збоку дверей розташовані полиці на начиння. Над причілковою лавою на стіні висять ікони («образи»). У Ворохті зустрічалися, окрім таких ікон, мальовані на дереві. Найважливішим виробом є ліжко, яке складається з чотирьох «побічниць», чотирьох ніг («коників»), з'єднаних для міцності «підніжжям». Столи в хатах виконані просто, однак є деякі випалені, різьблені [66, s. 55, 57]. Етнолог подав інформацію про облаштування житла північно-східної частини Гуцульщини: найбільше місце в хаті займає піч, відтак — ліжко (поміст), лави під вікнами і вповдовж стіни щитової, стіл-скриня, полиці на начиння при вхідних дверях до хати [68, s. 41]. Підсумовуючи, Я. Фальковський відзначив, що внутрішнє облаштування старих і нових хата на Гуцульщині є дуже простим — одна лавка стоїть під вікнами, інша під «стіною Божою» (щитовою), на яку часто спирається поміст до сну (служить замість ліжка), стіл у куті між лавками, біля дверей невелика полиця на начиння і піч [66, s. 94—95].

Швейцарський мандрівник Ганс Цбінден у 1933 р. відвідав Гуцульщину, залишивши спогади про півкурні хати місцевих жителів: «Побілена глиняна піч — висунена далеко на середину; посеред неї отверта челюсть, що служить за вогнище, а над нею

Швейцарський мандрівник Ганс Цбінден у 1933 р. відвідав Гуцульщину, залишивши спогади про півкурні хати місцевих жителів: «Побілена глиняна піч — висунена далеко на середину; посеред неї отверта челюсть, що служить за вогнище, а над нею

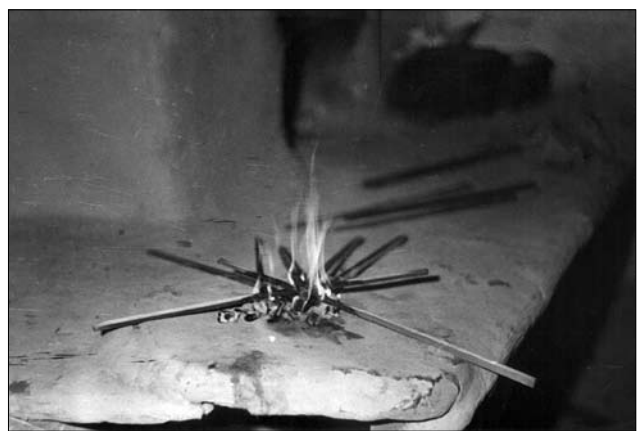
стоїть широкий, дивної роботи виступ. [...] Вздовж стін стоять широкі лавиці, що служать рівночасно за ліжка. Справжніх ліжок майже нема. [...] Головна стіна навпроти дверей — це хатній іконостас. Тут висять образи святих, деякі мальовані на склі. На полицях, вздовж стін, понакладані миски і жбанки...» [63, с. 227—228]. Подав швейцарець також інформацію про те, який вигляд мали внутрішні стіни: «Прекрасно виглядає чистенька дерев'яна стіна із золотим відблиском. Верхні круглі бруси, перепиловані наздовж пні, творять внутрі гладку, мов гембльовану, щільно збиту поверхню; ніхто не пізнав би, що це просто сокирницька робота» [63, с. 228].

Під час етнографічних експедицій вдалося записати опис облаштування напівкурної хати в усіх трьох історико-етнографічних районах Українських Карпат. Типові для кожної етнографічної групи подаємо далі:

1. Облаштування бойківської півкурної хати на початковій стадії її реорганізації ще мало чим відрізнялося від курної. Адже зміни відбувалися поступово, що залежало передовсім від матеріального становища мешканців хати. Наприклад, ось так виглядало облаштування та обладнання напівкурної хати збудованої у сер. XIX ст. (раніше курної) Пикало Василя Олексійовича (1922 р. н.) у с. Семичова (Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Раніше у хаті була долівка («натік»), реконструюючи житло намостили підлогу. Півкурна піч розташовувалась з лівого боку від входних дверей. Дим виходив у сіни. Біля печі, у тильній стіні, було прорубане маленьке (30 x 40 см) віконце («запічне»), — для огляду городу, саду. «Піл» замінило дерев'яне ліжко («постіль»). Жердки і гряди зняли. Уповдовж фасадної та тильної стін на своєму традиційному місці стояли масивні нерухомі лави. Стола, який стояв у куті між лавами, перенесли до мисника-шафи («шамбарок»), відтак поставили шафу — «креденс», який замінив мисник-шафу. Вздовж покутньої стіни набили полицьку-рейку, на якій виставили кольорові ікони (літографії) в рамках, прилаштованих під кутом з відхиленням від стіни на шнурках. На Івана Купала за ікони запихали свячене («тучне») зілля — по дві гілячки за кожну. Потім це зілля вкидали у воду коли перший раз купали дитину, щоб «тучне» (здорове) було. Або давали його худобі, щоб ліпше виглядала та молока багато давала.



Під у хаті кінця XIX ст., с. Недільна (Старосамбірський р-н Львівська обл.), Світлина В. Сивака, 2009 р.



Скіпа, с. Тихий (Великобerezнянський р-н Закарпатська обл.). Світлина Т. Кіщук



Курна піч, с. Люта (Великобerezнянський р-н Закарпатська обл.). Світлина Р. Радовича, 2007 р.

Над «передньою» лавою був підвішений «вішак» на одяг [1, арк. 16, 17].

2. На Гуцульщині у с. Соколівка (Косівського р-ну) в півкурному житлі піч стояла зліва чи справа від входних дверей, що залежало передусім від роз-



Піч у хаті кін. XIX ст., с. Ялове (Воловецький р-н Закарпатська обл.). Світлина В. Сивака 1994 р.



Піч у хаті кін. XIX ст., с. Криворівня (Верховинський р-н Івано-Франківська обл.). Світлина В. Сивака 1990 р.

ташування хати. До печі, з виводом диму в сіню, у 30-х рр. почали примуровувати відкриту плиту. Тоді ж монтували подвійні вікна. Підлоги настеляли

скрізь. Вподовж тильної і фасадної стіни звисали жердки: «верпеч» — над піччю, «вервікон» понад вікнами. На них висіли різні тканини, робочий одяг. На місці «полу» — різьблене дерев'яне ліжко на високих ніжках. У будній день ліжко застеляли веретами, ліжниками. Подушки були лише у заможних селян, а бідніші підкладали під голову кептар або ліжник. На свята стіл застеляли «взірцевою» скатертиною з вишивкою, у будній день — простою скатертиною без вишивки. За «Австрії» ікони («образи») вішали похило, наставляли на рейку і на шнурочок, а за «Польщі» — рівно до стіни. По стінах навішували розмальовані тарелі і горнята. На центральній сволок клали хліб, на Різдво і Великдень — калачі. Переобладнуючи стару дерев'яну курну, то її оббивали «ліскою», тонкою дранкою та поверх мастили рудою глиною, замішану з піском, кізком та дрібно нарізаною соломою. Стіл робив сільський столяр, який уже виточував ніжки, хоча інколи ще робив прості. Дві шухляди вставляли у боковині спереду, там тримали всяку всячину. Якщо стіл був двох метрів завдовжки, то його називали «гостинним» [4, арк. 38]. У стола-скрині, який був ще у курній хаті, ніжки («лаби») не різьбили, а тільки його передню частину. Різьблена з двосхилим дашком скриня зберігалась переважно в коморі. Біля вхідних дверей стояв уже мисник-шафа, а понад дверима висіла полиця «з хвостом», поділена на п'ять віконць, у які вставляли розмальовані тарелі. Підвісні колиски — були переважно в півкурних хатах, у 30—40-х рр. XX ст. їх уже ставили на підлозі. У хаті, де не було диму, десь на стіні підвішували маленьке дзеркальце. Світили газовими лампами, спорадично каганцями, позаяк гас коштував дорого [4, арк. 39—40].

3. Інтер'єр лемківського півкурного житла ілюструє хата («хижа») із с. Тур'ї Пасіки (Перечинського р-ну Закарпатської обл.). У сінях знаходився іскрогасник («сліпий комин»). Піч була повернута челюстями до причілкової стіни хати і розташовувалась з лівого боку від вхідних дверей. Їжу готували на припічку, на чавунній «шарпінці», яка нагадувала каструлю, але знизу утримувалась на трьох ніжках, під яку і клали тонкі колени дрова. Змонтувавши відкриту плиту біля печі, ніжки у «шпаргета» відрізали і почали його класти на плиту як каструлю. Постеля стояла замість полу. Робив її

сільський столяр, спорадично — сам газда. Біля постелі стояла скриня («лада»), а біля покутньої стіни — стіл-скриня («стул»). Спали як на постелі, так і на печі, лавах. У декого з селян замість лав уже були «шафарні». Стояли два саморобні сільці, табурет, ослони біля стола та маленькі «ослончики». Хату білили тільки вапном, додавали трошки синього порошку. Якщо верх «образів» впирали у повалу, то під ними розвішували розписні тарілки («танери»), а якщо вони не впиралися у повалу, то навіщували поміж «образи» по дві. Підлогу почали настеляти тоді, коли дим виходив в сіни. Замість підвісної полиці, на підлогу почали ставити полицю («подишир»), а дехто і саморобний креденс. Тоді ж почали прикрашати помешкання вишиваними рушниками, а також фарбувати вікна, двері, креденс, лави-канапи, натомість підлогу не фарбували [6, арк. 55—57].

В українців найбільш почесним місцем у хаті є покуть [49, с. 466]. Однак, згідно з матеріалів Т. Кіщук, в «Українських Карпатах почесною вважалася стіна, розташована навпроти дверей, а не покуть. На ній горизонтально в ряд розташовували образи. За якими, як у надійне місце, клали на зберігання документи, цінні папери тощо. Під образами висіли фотографії, гончарні миски, фаянсові тарелі, горнятка. Крім цього в Рахівському, Верховинському, Надвірнянському, Косівському районах, підвіщували яйця-писанки, качани кукурудзи, топірці, тобівки, різноманітні коники з сиру, весільні калачі» [22, с. 119]. Дослідниця пояснює це явище впливом сусідніх народів — поляків, угорців, румун [22, с. 119].

На Гуцульщині у напівкурних хатах стіни в сінях, зазвичай, не білили, спорадично їх мазали глиною до половини (до висоти отвору, з якого виходив дим). Подекуди до стін прибивали «сокірники» (невеликі вузькі дошки), за які встромляли сокири і топірці, та забивали дерев'яні кілки, на яких вішали господарський інвентар.

Під час вирішення традиційного інтер'єру народного житла Українських Карпат народні майстри відводили велику увагу декоративно-художній обробці сволюка, що був не лише опорою перекриття житлового приміщення, але й одним з основних архітектурних і конструктивних елементів житла.

Згідно з польовими дослідженнями традиційні гуцульські хати мали два-три сволюки, хати бойків — первинно один сволюк, лемків — три [65, с. 152; 1,



Кухонна плита у хаті поч. ХХ ст., с. Ялове (Воловецький р-н Закарпатська обл.). Світлина В. Сивака 1986

арк. 5, 16, 22, 30, 41, 50]. У зв'язку з цим по-різному їх розташовували. Один сволюк ділив житлове приміщення на дві половини. Так, у контактній зоні Бойківщини і Гуцульщини (с. Луквиця Богородичанського р-ну Івано-Франківської обл.) «клали один або три «грагарі». Два не клали ніколи» [1, арк. 48]. У с. Микуличин (Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), що на Гуцульщині, побутовали раніше хати з чотирма сволюками. Три із них розташовувались попід саму стелю, а один — нижче від них. Якщо три перші раніше білили, то нижнього ні, його лише мили [1, арк. 69]. Нижній сволюк або «головний» різьбили розетками, що характерно для всієї території Гуцульщини [31, с. 389]. На нього сволюк клали хліб («ріп'яний»), домашні папери, щоб діти не дістали. За твердженням респондентів, такі «сволюки різьбили за Австрії, а за Польщі перестали це робити» [1, арк. 71]. На Лемківщині (с. Зарічево Перечинського р-ну) зафіксовано також чотири сволюки в хаті. Три з них («малі сволюки») розташовувались зверху, до одного з яких кріпилися фігурно вирізані жердки, і основний сволюк — під ними. У центрі сволюка вирізали хрест, а по боках від нього розетки «сонце» і «місяць» [6, арк. 18].

Зміни, які відбулися в інтер'єрі народного житла Українських Карпат в першій половині ХХ ст., впли-

нули передусім на його облаштування та обладнання. Спорудження нових хат і реконструкція старих вплинули передусім на зміну функцій сіней та комори. У сінях прорізують вікно, стелять підлогу тощо. У зв'язку з цим виникло житло з відокремленою кухнею: «кімната + кухня». Переобладнане в межах камер житлове приміщення («хижа», «хата»), залишившись без кухонного кута, втратило свою традиційну господарську функцію, перетворившись у чисту відокремлену кімнату.

Переобладнуючи комору в житлове приміщення («хижка», «задня хижа» — Лемківщина [55, с. 262]), в ній утеплювали стелю, настелювали нову підлогу, чистили та білили стіни, прорубували вікно. Якщо комора знаходилася біля причілкової стіни і вхід до неї вів з боку сіней, то прорубували два вікна, одне — з причілка, друге — з фасаду (с. Грабовець Сколівського р-ну Львівської обл.) [7, арк. 76].

Реконструкція комори призвела до утворення житла двох варіантів: «кімната+кухня+кімната» (Лемківщина) та «кімната + сіни + кімната» (Бойківщина) [7, арк. 35, 40, 52, 70; 5, арк. 45, 52, 53]. У другому випадку сіни ще залишаються не переобладнаними. У реконструйовану меншу кімнату переходили жити молоде подружжя, а батьки залишалися у головній кімнаті.

Під час реконструкції старих хат збільшували кількість та розміри вікон, настеляли дощану підлогу, перебудовували печі, знімали гряди під стелею, замість нерухомого полу з дощок ставили ліжка. Проте, у реконструйованих хатах ще зберігається традиційне розташування предметів облаштування, зокрема, попід стінами. У перебудованому житлі, яке відокремилось від кухні та інших господарських приміщень, стало просторіше. Облаштування такого приміщення вже значною мірою відрізнялося від традиційного інтер'єру. У побуті поширюються шафа, ліжко, стільці, лави-канапи, лави-шафарні, лави-бамбетлі, мисники-шафи. На Гуцульщині і Бойківщині із старого облаштування інтер'єру народного житла в деяких помешканнях і надалі використовували дерев'яні ліжка, які застеляли ліжниками, та предмети оздоблення стін: декоративні миски, виробі з сиру, писанки.

У процесі розвитку багатокімнатного житла дедалі більше втрачається зв'язок із традиційним як у його плануванні, так і в облаштуванні та оздоблен-

ні. Передусім переобладнали варисту піч, яку змінили на невелику піч розташовану в кухні. Ця піч уже не була однотипною, представлена великою кількістю варіантів. В інших кімнатах старалися ставити кахельні печі.

У середині ХХ ст. змінилися також художні прийоми оформлення інтер'єру народного житла. З'явилися зразки меблів фабричного виробництва, які витіснили побутові. Загальна кімната («вітальня») стала, як правило, найбільшою та найкраще оздобленою. На вікнах і дверях почали розвішувати декоративні тканини, вишиті занавіски. Поширюється шафа для одягу, дзеркало в рамі, ліжко-диван, застелене декоративною ковдрою, у гуцулів — переважно ліжником або веретою, у бойків і лемків — килимом ручної чи фабричної роботи. У центрі кімнати розташовують круглий або прямокутний стіл з стільцями. Ліжка майже до висоти спинок прикрашають ковдри, килими, ліжники. Усе це зверху накривають покривалом, з-під якого до самої підлоги звисає простирadlo, оздоблене ручним мереживом, вишивкою та гаптуванням. В одній із кімнат ставлять шафу-сервант («креденс») з посудом. У спальних кімнатах примощували дерев'яні ліжка, розставлені під протилежними стінами, або попарно у центрі кімнати. Ліжка застеляли покривалами. На стіні (переважно над ліжком) навішували килими.

Підводячи підсумки, слід відзначити таке:

По-перше, важливою складовою внутрішнього житлового простору селянської оселі є піч, яка виконувала функції приготування їжі та обігріву. Її завжди встановлювали у житловому помешканні зліва або справа від вхідних дверей. Піч займала переважно 1/3—1/4 частини житлової площі хати. Починаючи з Х ст., а повсюдно вже у ХІІ—ХІІІ ст., челюсті печі повертали до фасадної стіни хати, лише на території Лемківщини — до причілкової стіни. Опалювальний пристрій пройшов певні етапи розвитку: піч-кам'янка — курна піч — півкурна піч — піч, пристосована до повного усунення диму за межі житла. Традиційна вариста піч нині майже вийшла з ужитку, її місце заступив кухонний комплекс, який становлять: власне піч, топочна камера, верх якої — металева плита, інколи збоку примурована груба для обігрівання.

По-друге, житлову камеру курної хати можна поділити на умовні зони з певним функціональним при-

значенням кожної з них — кухонну, робочу, відпочинкову, для прийняття їжі, репрезентативну, для господарських потреб та зону використання верхнього простору. Такий розподіл незначного житлового простору на зони був характерний наприкінці ХІХ ст. для народного житла Бойківщини, Гуцульщини та Лемківщини. До кухонної зони належали піч, нерухома лавка збоку біля печі, ложник, полиці («полиця», «мисник», «подишир»), пічне приладдя, сільничка. Робочу зону становили нерухома масивна лава («передня»), розташована навпроти печі вздовж фасадної стіни, та вільний простір між піччю і лавою. Зону відпочинку становили піч, лави, «постіль» та дитяча колиска. Стіл, лави, стільці («ослін», «ослон», «столець», «стулець») були зоною прийняття їжі. До репрезентативної зони слід віднести причілкову стіну («застільна», «головна»), на якій в один ряд навішували ікони, а знизу тарілки («танери»). Зона господарських потреб займала місце у куті між сінешньою та фасадною стінами, де суворої зими утримували телят, ягнят, а під піччю — курей. До зони верхнього простору належали жердка («вішало»), «грядки», «полиці». Святковий одяг зберігали у скрині, яка стояла в курних хатах переважно в коморі.

По-третє, поширення напівкурного житла та житла з опаленням «по-чистому», зумовило зміни в облаштуванні інтер'єру народного житла, зокрема його умеблювання новими різновидами меблів, збільшення їх кількості та асортименту. На поч. ХХ ст. житлова площа бойківської, гуцульської та лемківської хат була незначною, становила в середньому 25—30 м². Тому селяни намагалися раціонально заповнити її найбільш необхідними меблями та обладнанням. Залежно від функціонального призначення поділимо їх на три умовні групи: 1) для сидіння, відпочинку, сну (лава, ослін, стілець, табурет, крісло, канапа, бамбетль, піл, ліжко, колиска); 2) для прийняття їжі (стіл, стіл-скриня); 3) для схову, укладання та зберігання речей і предметів хатнього та господарського користування (скриня, полиця, мисник, жердка, грядки). З погляду практичних властивостей, поділяємо їх на такі умовні чотири групи: 1) нерухомі чи стаціонарні, які знаходяться за традиційно визначеним місцем у хаті; їх типи та варіанти — нерухома лава, піл; 2) рухомі, які знаходяться на певному місці в хаті; їх типи та варіанти — рухома

лава, стіл, мисник, скриня, ліжко; 3) рухомі, які не завжди знаходяться за традиційно визначеним місцем у хаті; їх типи та варіанти — ослін, колиска, стілець, табурет, крісло, канапа, бамбетль; 4) обладнання, переважно стаціонарне, яке виконувало окремі функції меблів; їх типи та варіанти — жердка, грядки, полиця, вішалка.

1. Архів Інституту народознавства НАН України (далі — Архів ІН НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 332. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1986 р. — 82 арк.
2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 359. — Зош. 1. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Закарпатській та Львівській обл. в 1986 р. — 65 арк.
3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 359. — Зош. 4. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському р-ні в 2007 р. — 71 арк.
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 364. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1990 р. — 63 арк.
5. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 367. — Зош. 1. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському, Турківському р-нах Львівської обл. та Великоберезнянському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. — 92 арк.
6. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 367. — Зош. 2. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Перечинському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. — 65 арк.
7. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 402. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Сколівському, Турківському р-нах Львівської обл. та Воловецькому, Міжгірському р-нах Закарпатської обл. в 1994 р. — 78 арк.
8. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 426. — Зош. 1. Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. — 93 арк.
9. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини / Юліян Бескид. — Торонто, 1972. — 166 с.
10. Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Евгения Бломквист // Труды Института этнографии АН СССР. — Москва, 1956. — Т. 31. — С. 3—458.

11. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии (очерки теории и истории) / Ю.В. Бромлей. — Москва : Наука, 1981. — 390 с.
12. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. — Київ : Мистецтво, 1995. — 336 с.
13. Ганцкая О.А. Строительная техника русских крестьян / О.А. Ганцкая // Русские. Историко-этнографический атлас. Земледелие. Крестьянское жилище. Крестьянская одежда: сер. XIX — начало XX века. — Москва : Наука, 1967. — С. 166—192.
14. Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посібник / Михайло Глушко. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.
15. Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси / Я.Ф. Головацький. — Москва, 1878. — 890 с.
16. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький // Подорожі в Українські Карпати. — Львів : Каменяр, 1993. — С. 22—101.
17. Гурков В.С. Поселения / В.С. Гурков, Р.Ю. Гошко // Полесье. Матеріальна культура. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 239—333.
18. Дяденко В. Традиція побілки житла / В. Дяденко // Народна творчість та етнографія. — 1971. — № 5. — С. 52—59.
19. Зубрицький М. Село Кіндратів Турецького повіта / Михайло Зубрицький // Житє і слово: вісник літератури історії і фольклору. — Львів, 1895. — Т. 4. — С. 104—112, 216—230.
20. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села / Михайло Зубрицький. — Львів, 1907. — 184 с.
21. Кіщук Т.П. Інтер'єр / Т.П. Кіщук // Гуцульщина: Историко-епографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 174—177.
22. Кіщук Т.П. Інтер'єр / Т.П. Кіщук // Народна архітектура Українських Карпат. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 110—125.
23. Кіщук Т.П. Інтер'єр житла / Т.П. Кіщук // Бойківщина: Историко-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 166—169.
24. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / Володимир Кобільник // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1936. — Ч. 8. — Рік VI. — С. 15—71.
25. Космина Т.В. Украинцы / Т.В. Космина, В.В. Наулко, Миронов В.В. // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. — Москва : Наука, 1987. — С. 101—147.
26. Коцан В. Планування інтер'єру народного житла українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст. / Василь Коцан // Русин. — 2011. — № 25. — С. 106—131.
27. Курнаяхата // Этнография Беларуси: Энциклопедия. — Минск, 1989. — С. 251.
28. Мовна У. Традиційні житло, господарські та промислові будівлі українців Галичини у світлі львівської преси / Уляна Мовна // Народознавчі зошити. — 1999. — № 3. — С. 402—405.
29. Могитич І.Р. Будівельна техніка / І.Р. Могитич // Народна архітектура Українських Карпат. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 88—106.
30. Могитич І.Р. Житло / І.Р. Могитич // Народна архітектура Українських Карпат. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 69—82.
31. Моздир М.І. Різьбярство / М.І. Моздир // Гуцульщина: Историко-епографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 388—405.
32. Нечуй-Левицький І. В Карпатах. З мандрівки в горах / Іван Нечуй-Левицький // Подорожі в Українські Карпати: Збірник. — Львів : Каменяр, 1993. — С. 134—174.
33. Радович Р. Відкрите вогнище в системі опалення стаціонарного житла поліщуків / Роман Радович // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 2013. — Вип. 48. — С. 383—409.
34. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини XIX — першої половини XX ст. (житлово-господарський комплекс) / Роман Радович. — Київ : Видавець Олег Філюк, 2015. — 352 с.
35. Радович Р. Розвиток системи опалення поліського житла: способи відведення диму / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2013. — № 2 (110). — С. 212—230.
36. Радович Р. Поліська піч: специфіка формування опіччя / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2014. — № 2 (116). — С. 270—291.
37. Радович Р. Поліський «посвіт» (технологічний і культурно-генетичний аспекти) / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2012. — № 5 (107). — С. 799—817.
38. Радович Р. Розвиток системи опалення поліського житла: сегментація функцій печі / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 2013. — № 1 (109). — С. 78—87.
39. Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір'я кінця XIX — поч. XX ст. / Роман Радович // Народознавчі зошити. — 1995. — № 4. — С. 221—225.
40. Райнфусс Р. Народная архитектура лемков / Роман Райнфусс // Карпатский сборник. — Москва, 1972. — С. 46—56.
41. Раппопорт П. Древнерусское жилище / П. Раппопорт // Археология СССР. Свод археологических источников. — Выпуск Е1-32. — Ленинград : Наука, 1975. — 180 с.
42. Самойлович В.П. Українське народне житло / В.П. Самойлович. — Київ, 1972. — 437 с.
43. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла / В.П. Самойлович. — Київ : Держбудвидав УРСР, 1961. — 341 с.

44. *Самойлович В.П.* Народное архитектурное творчество. Поматериалам Украинской ССР / В.П. Самойлович. — Киев : Будивельник, 1977. — 216 с.
45. *Сивак В.* Інтер'єр житла. Традиційні меблі / Василь Сивак, Мирослав Сополіга // Лемківщина : у 2-х т. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1: Матеріальна культура. — С. 278—292.
46. *Сивак В.* Інтер'єр поліського житла / Василь Сивак // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. — Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. — С. 125—166.
47. *Сивак В.* Меблі у традиційному інтер'єрі народного житла Лемківщини (кінець ХІХ — поч. ХХ ст.) / Василь Сивак // Народознавчі зошити. — 1995. — № 4. — С. 230—234.
48. *Сивак В.* Піч хатня / В. Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 457—459.
49. *Сивак В.* Покуть / В. Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 466.
50. *Сілецький Р.* До питання про відкрите вогнище як опалювальний пристрій народного житла на Правобережному Поліссі / Роман Сілецький // Вісник Львівського університету: Серія історична. — Львів, 1999. — Вип. 34. — С. 495—500.
51. *Сілецький Р.* Опалювальні пристрої народного житла Середнього Полісся (конструктивно-функціональний та світоглядний аспекти) / Роман Сілецький // Вісник Львівського університету: Сер. історична. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. — Вип. 43. — С. 134—183.
52. *Сілецький Р.* Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі) / Роман Сілецький // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 2001. — Т. 242: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 230—247.
53. *Сілецький Р.* Система опалення народного житла поліщуків (типи опалювальних пристроїв, їх конструктивні особливості, звичаї та повір'я) // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів, 1999. — Вип. 2: Овруччина. 1995. — С. 125—140.
54. *Сілецький Р.* Традиційна будівельна обрядовість українців: монографія / Роман Сілецький. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — 426 с.
55. *Сополіга М.* Народне житло українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга. — Братіслава ; Праїшів : Словацьке пед. вид-во, 1983. — 386 с.
56. *Тимошук Б.О.* Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. / Б.О. Тимошук. — Київ, 1976. — 207 с.
57. *Фальковські Я.* Село Волосате, ліського повіту / Ян Фальковські // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1935. — Ч. 5. — Рік V. — С. 14—28.
58. *Федака П.* Давні печі у народному житлі Закарпаття / Павло Федака // Народна творчість та етнографія. — 2007. — № 3. — С. 48—51.
59. *Федака П.М.* Народне житло українців Закарпаття ХVІІІ—ХХ століть / П.М. Федака. — Ужгород : Гражда, 2005. — 351 с.
60. *Франко І.* Етнографічна виставка у Тернополі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. — Київ, 1985. — Т. 46. — Кн. 1. — С. 476.
61. *Франко І.* Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; упоряд. та комент. О.О. Білявської, А.В. Горецького ; ред. М.Д. Бренштейн. — Київ : Наукова думка, 1982. — Т. 36: Літературно-критичні праці (1905—1906). — С. 68—99.
62. *Франко І.* Моя вітцівська хата / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко ; упоряд. та комент. В.П. Колосової, В.І. Кречотня, Г.І. Павленко ; ред. В.І. Кречотень. — Київ : Наукова думка, 1985. — Т. 39: Літературно-критичні праці (1911—1914). — С. 243—247.
63. *Цвінден Г.* Мандрівки по гуцульських горах / Ганс Цвінден // Подорожі в Українські Карпати: Збірник. — Львів : Каменярь, 1993. — С. 220—265.
64. *Шухевич В.* Гуцульщина. — Ч. 1 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т. II. — 144 с.
65. *Czajkowski J.* Wiejskie budownictwo mieszkalne w Beskidzie Niskim i na przyległym Pogórze / Jerzy Czajkowski // Rocznik Muzeów województwa Rzeszowskiego. — Т. II. — Rzeszów, 1969. — 252 s.
66. *Falkowski J.* Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystricy Nadwórniańskiej, Bystricy Sołotwińskiej i Łomnicy / J. Falkowski. — Lwów, 1937. — 170 s.
67. *Falkowski J.* Na pograniczu Łemkowsko-bojkowskim / J. Falkowski, B. Pasznycki. — Lwów, 1935. — 128 s.
68. *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / J. Falkowski. — Lwów, 1938. — 107 s.
69. *Kępa E.* Urządzenie wnętrza mieszkalnego na Łemkowszczyźnie w XIX i XX wieku / Elżbieta Kępa // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. — Sanok, 1971. — № 13. — S. 21—32.
70. *Lubicz-Czerwiński I.* Okolica zadniesterska między Stryjem i Łomnicą. Czyli opis ziemi, dawnych kleśk lub odmian tej okolicy / Ignacy Lubicz-Czerwiński. — Lwów : Drukiem Józefa Schnaydera, 1811. — 281 s.
71. *Reinfuss R.* Budownictwo ludowe na Zachodniej Łemkowszczyźnie / Roman Reinfuss // LUD. — 1934—35. — Т. XXXIII. — S. 83—112.
72. *Reinfuss R.* Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat / Roman Reinfuss // Kwartalnik Instytutu sztuki polskiej Akademii nauk. — 1966. — R. XX. — № 1. — S. 3—22.
73. *Seweryn T.* Sprzętarstwo / Tadeusz Seweryn // Polska sztuka ludowa. Miesięcznik, organ pansionowego Instytutu

badania sztuki ludowej. — 1949. — R. III. — № 3—4. — S. 93—98.

74. *Strzetelska-Grynbergowa Z.* Staromiejskie: ziemia i ludność / Z. Strzetelska- Grynbergowa. — Lwów, 1899. — 676 s.

75. *Świątkowska A.* Wnętrze chałupy Księżackiej XIX i XX w. / Anna Świątkowska // Kwartalnik Instytutu sztuki polskiej Akademii nauk. — 1966. — R. XX. — № 1. — S. 23—48.

Vasyl Syvak

GENERAL DESCRIPTION
OF CARPATHIAN UKRAINIANS
NATIONAL HOUSING INTERIOR
(COMMON FEATURES, LOCAL SPECIFICITY,
THE DYNAMICS OF DEVELOPMENT)

The article clarified the historical development of interior furnishings national housing Ukrainian Carpathians. The impact of different types of heating devices on the evolution of things arrangement residential part of the house is argued proved. The similarities and the specific local improvement dusty half the heating and dusty «in pure» housing Boyko, Hutsul and Lemko are analyzed. Found out the dynamics of change in the interior design of the national housing and therefore its

furnishings with new kinds of furniture, increasing their numbers and range.

Keywords: folk housing, interior, construction, furniture, Boikivschyna, Hutsulschyna, Lemkivschyna, Ukrainian Carpathians.

Василь Сывак

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ИНТЕРЬЕРА НАРОДНОГО ЖИЛИЩА
УКРАИНЦЕВ КАРПАТ
(ОБЩИЕ ЧЕРТЫ, ЛОКАЛЬНАЯ
СПЕЦИФИКА, ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ)

В статье выяснено историческое развитие устройства интерьера народного жилища Украинских Карпат. Аргументировано доказано влияние разных типов обогревательных устройств на эволюцию предметов обустройства жилой части жилища. Проанализировано общие черты и локальную специфику обустройства курного, полукурного и отапливаемого «по-чистому» жилища бойков, лемков и гуцулов. Прослежено динамику изменений в обустройстве интерьера народного жилища, и в связи с этим его мебелировки новыми разновидностями мебели, увеличения их количества и ассортимента.

Ключевые слова: народное жилище, интерьер, обустройство, мебель, Бойкивщина, Гуцулищина, Лемкивщина, Украинские Карпаты.